

DUŠAN ŠLOSAR

SLOVA DUŠANA JEŘÁBKA

Své paměti *Brněnská romance* napsal Dušan Jeřábek konzervativním jazykem, tak, jak po půlstoletí přednášel na fakultě. Je to jazykový standard nepochybně ovlivněný Františkem Trávníčkem už kdysi v době Jeřábkových poválečných studií (dokonce nejen univerzitních, ale už i předtím gymnaziálních). Jeřábkův text je přitom výrazně poznamenán rétorickým stylem; nejnápadněji v tom, jak počítá s intonačním členěním vět: „*Se zimou – nebo aspoň především se zimou – se mi spojují i další vzpomínky. Z mrazu nebo plískanice stačilo udělat krok – a vstoupili jsme do dveří brněnských Ústředních lázní na Rašínově ulici. Byly to – a ostatně jsou podnes – lázně (nebo spíš lázničky) dýchající atmosférou začátku století...*“ Větné úseky vydělené v písmu pomlčkami nebo závorkami je samozřejmě třeba pronášet v jiné hlasové poloze než větná okolí, do nichž jsou vsazeny. Takové parenteze jsou u Jeřábka nad obyčej časté a nepochybně patří k jeho stylovým specifikům. Při jejich četbě si lze snadno představit jejich autora, jak v nich oproti úsekům, do nichž jsou zasazeny, nadto, kromě nižší hlasové polohy, šetří na intenzitě svého jinak nápadně výrazného slovního přízvuku, což je zase specifikum jeho projevu mluvního.

Poválečná doba a konec první poloviny dvacátého století, podobně jako devadesátá léta století předchozího, znamenala ovšem také jistý obecný posun v jazykové normě: ustupují přechodníky (*člověk... procházeje tudy, slyšel andělíčky*), infinitivy na *-ti* (*jest třeba po několik nekonečných týdnů dřepěti doma*), mění se postavení příklonky *se* (*když venku na náměstí proháněla se vichřice*), ustupuje vztažné *jenž* (*Není litomyšlského studenta od dob staroslavné filosofie až po nynější časy, jenž by rád vzpomínkami svými na chvíli neprodlel...*)..., tedy jazykové prostředky ještě zcela vlastní dědečkovi Viktoru Kamilu Jeřábkovi, kterého tu pro ilustraci citujeme a který zemřel roku 1946. Ty ovšem od padesátých let už ani do konzervativního jazykového úzu nepatřily, od těch dob je lze charakterizovat jako archaismy; vnuk Dušan Jeřábek jich samozřejmě už neužívá.

Konzervativní je i Jeřábkova frazeologie: *výstaviště se stalo dostaveníčkem celé republiky*; (první hokejisté) *působili dojmem kouzelníků s holí a pukem*; *automobilismus se teprve vymaňoval z plenek*; *dům byl prosycen zvláštní směsí*

cí vůní; ocitali jsme se v zajetí jiného, iluzivního světa; i dnes hýří barvami květů, ovoce a zeleniny; zrnko po zrnku přesypal se čas léta; svět kolem nás není zrovna růžová zahrada; bůh byl vysoko a vrchnost daleko...

Konzervativnost jazykové normy se u Jeřábka pojí se stylovou neutrálností a knižností jeho lexika. Absence emocionálně zabarvených výrazů je nápadná. Ani ve vzpomínkách na šťastná léta dětství strávená s rodiči téměř nenajdeme pojmenování *tatínek*, ale vždy jen *otec*, název *matka* je daleko častější než *maminka*. Vzácná deminutiva jako *domeček*, *plamínek*, *ulička* pojmenovávají vždy objekty malých rozměrů, nikoli věci kladně citově zaujímavější. A také postava na jakubském chrámu *vystrkuje směrem k Petrovu* jen „*zadní část těla*“.

Tato konstatování ovšem nikterak nesměřují k závěru o plochosti Jeřábkovy stylu. Jeho dominantní charakteristikou je totiž lexikální bohatství. Toto naše zjištění je založeno nikoli na pouhém čtenářském dojmu, ale na statistické sondě. Materiál k ní poskytly kapitoly I, II, VIII a XVI Jeřábkovy *Brněnské romance*. Ty vypravují o různých tématech: první dvě o dvacátých letech 20. století, osmá o dědečkovi Viktoru Kamilu Jeřábkovi, šestnáctá o roku 1939. (Přesné jejich pozorování mi umožnila svým počítačovým zpracováním kolegyně doktorka Klára Osolsobě; vyslovuji jí za to svůj dík.)

Tyto čtyři úseky jsou tvořeny 9793 slovy (jméno a příjmení osob počítáme přitom vždy za jedno slovo), z toho je 3321 slov různých. Jedno slovo se tedy opakuje v průměru asi třikrát (přesně 2,94×). To je hodnota stojící podle zpracování J. Jelínka, J.V. Bečky a M. Těšitelové v publikaci *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* nad celkovým průměrem beletrie a blízcí se hodnotě opakování slov v poezii; přitom je ovšem třeba vzít na zřetel jistou omezenost naší sondy (na 30 stran z úhrnných 185); při větším jejím rozsahu by index opakování určitě poněkud vzrostl.

Náš zájem nechť se však neomezí jen na sledování počtů; zajímavější je pozorování toho, která slova hrají v Jeřábkových pamětech dominantní roli a o čem vypovídají.

Samozřejmě ta nejčastější slova hrají v každém textu jakousi „technickou“ roli. Jsou to spojky, předložky, zájmena, slovesa *být* a *dát*, základní číslovky *dva* a *tři*, modální slovesa *moci* a *muset* a některá příslovce. Nemusíme si jich dále všimnat, není v nich nic specifického; jsou nutnou součástí každého českého textu. (Ve všech sledovaných Jeřábkových kapitolách, stejně jako v citovaném frekvenčním slovníku češtiny, to jsou slova *a*, *v*, *na*, *být*, *i*, *to*, *do* atd.)

Mezi tato služebná slova jsou ovšem vklíněna další, která tuto úlohu nehrají. V první kapitole, čítající 2761 slov, to je *Brno* (zastoupené 15×) a *brněnský* (7×), *ulice* (10×), *zima* (10×) a *zimní* (6×), dále po osmi výskytech slova *divadlo*, *kino* a *město*, 7× slova *bota*, a 6× *hrát*, *kluziště* a *německý*. Většina z nich souvisí samozřejmě s tématem první kapitoly, dětskými léty Dušana Jeřábka prožívanými v rodném městě (*Brno*, *brněnský*, *ulice*, *město*, *divadlo*, *kino*, *německý*). Pro tak častý výskyt slov *zima*, *zimní*, *kluziště*, *bota*, *hrát* nacházíme pak vysvětlení v textu samém: „*Pro tohle všechno – a pro mnohé jiné zážitky – měl jsem zimu rád, a ta přichylnost k ní zůstala mi podnes; jarní tání budí ve mně spíš melancholii než radost, znamená mi loučení s nejkrásnějším, nejkou-*

zelnějším obdobím roku.“ Tady se nesporně téma prolíná s obsahem vědomí, který může zůstat skrytý, nebo, jako zde, je vědomě sdělován čtenáři.

Druhá kapitola, pokračující ve vzpomínkách na dětství, přináší tato nejzastoupenější slova: 17× *Brno* (a 6× *brněnský*), 9× *ulice*, 7× *film* (a 5× *kino*), 6× *letní, prázdninový*, název ulice *Mezírka*, také *život a svět*, 5× *kamarád, náměstí, lázně* atd.

Kapitola osmá, o dědečkovi Viktoru Kamilu Jeřábkovvi, má samozřejmě mezi neslužebnými slovy na prvním místě pojmenování *dědeček* (26×) a k tomu 5× *dědečkův* a 7× *Jeřábek*, 14× *život* a 7× *životní*, 12× *Litomyšl*, 9× *škola*, 8× *po-vídka*, 7× *Brno* a 5× *brněnský* a 5× také, mimo jiné, *divadlo*.

Konečně poslední z počítaných kapitol, šestnáctá, přináší desetkrát adjektivum *brněnský* a pětkrát jméno *Brno*, 9× *německý*, 4× *Němec*, 8× *český* a *otec*, 6× *Ivan* (Blatný), 5× *březen, literatura, představitel*.

Jak lze očekávat, nejfrekventovanější slova každého textu odrážejí v první řadě jeho námět. Je to tím zřejmější, čím je onen text kratší. Jak však vypadá úhrn textů, které mají náměty zčásti odlišné?

Mezi těmito 9793 slovy stojí pochopitelně v popředí jméno *Brno* (44×) a *brněnský* (28×). Na dalších místech však slova, která v jednotlivých kapitolách mezi nejfrekventovanějšími obyčejně nefigurovala: 56× *léta* a 38× *rok*. Dále je to pojmenování *dědeček* (30×) a následuje *život* (25×) a *doba* (24×), jako součet dílčích dominant následuje *město* (22×) a *ulice* (20×), dále *místo, první, škola, den, nový, divadlo* a jiná, která už většinou známe z dílčích pohledů, zčásti však teprve vystupují z pozadí (*návštěva, paměť, práce, věk, smrt, mladý, starý...*).

Co nám tento málo obvyklý pohled přináší? Pomineme-li banální konstatování, že se v popředí frekvence kromě gramatických slov objevují pojmenování obražející námět textu, zdánlivě nenacházíme nic, co by stálo za pozornost. Ale poučení jinými sondami můžeme se přece jen odvážit jistého zobecnění.

Jednou z těchto srovnávacích pozorování by mohlo být malé pojednání Slova Jana Skácela, otištěné roku 1989 ve Zprávách Spolku českých bibliofilů. Tam jsem zjistil, že ve Skácelově sbírce *Smuténka* mezi nejfrekventovanější patřila slova *sníh, bílý, vítr, noc, voda* a *smuténka*. V samizdatové *Chybě broskví* slova *ticho, voda, tma, den, slovo, vítr, země, bílý*. Ve sbírce *Dávné proso* jsou to slova *smrt, noc, den, láska, země, ticho* a další. V souhrnu z těchto tří sbírek tak vystupují do popředí slova *noc, den, ticho, celý, bílý, voda* a *vítr*. Protože slova *den, celý* a *voda* mají vysokou frekvenci ve všech českých textech, ocitají se v popředí slova *noc, ticho, bílý* a *vítr*. Že to jsou Skácelova klíčová slova, je nade vše pochybnost.

Slovo v básni je krystalitějším projevem než slovo v próze, podstatný rozdíl však mezi nimi není. A to nás osměluje k tomu, abychom po odplavení početné vrstvy gramatických slov a po odložení slov daných samým tématem vyprávění (*Brno, město, ulice, Litomyšl...*) a slov frekventovaných v každém českém textu (*léta, rok, nový, svět...*) vyrýžovali ze čtyř kapitol Jeřábkovy *Brněnské romance* zbývající několik zrnků: *dědeček, škola, divadlo, otec, kino, zima*. Jistě to nejsou všechna důležitá slova, ale o autorovi možná přece jen něco říkají. Snad to napovídají následující kontexty: „...býval jsem na tu dobu svěřován do péče

babičky a dědečka a to byla péče nadmíru příjemná“ „...nějaká ta nedostatečná ve škole“ „... jídelna plná spolužáků, neboť se hrálo loutkové divadlo“ „... vnuk Jana Jeřábka můj otec Čestmír ve své novele Odcházím, přijdu“ „... mne okouzlovalo zvláště kino, tehdy ještě zánovní vynález“ „...Největší radostí městské zimy bylo bruslení.“

DIE WÖRTER DUŠAN JEŘÁBEKS

Jeřábeks Memoiren *Brněnská romance* zeichnen sich durch einen stilistischen Konservatismus aus, wie er im übrigen nicht minder für die Vorlesungen kennzeichnend war, die der Autor über ein halbes Jahrhundert hin an der Philosophischen Fakultät in Brno hielt. Doch auch rhetorische Mittel prägen seinen Stil.

Die Besonderheit von Jeřábeks Sprache liegt im Reichtum seines Wortschatzes. Das vorliegende Essay macht dies statistisch deutlich. Auch mögliche Schlüsselwörter wurden auf diesem Wege ermittelt.